

способи та слідова картина втручань у діяльність судового експерта. Запропоновану структуру криміналістичної характеристики цього різновиду кримінальних правопорушень можна аргументувати тим, що статус особи потерпілого чітко регламентовано в статті Особливої частини КК України. Тобто потерпілою особою може бути винятково судовий експерт. При цьому вплив на нього повинен бути пов'язаний винятково зі здійсненням ним судово-експертної діяльності. Цей елемент перебуває у взаємозв'язку з такими елементами, як слідова картина та способи скоєння злочину. Адже обставини втручань у діяльність судового експерта обумовлені особливостями здійснення судово-експертної діяльності та кримінального провадження, судового розгляду цивільних, господарських та адміністративних справ, розгляду справ про адміністративні правопорушення, виконавчого провадження. Способи втручання в діяльність судового експерта обирають (поряд із обставинами вчинення злочину) з урахуванням особливостей особи злочинця — його статусу та наявності співучасників (зокрема так званих корупційних зв'язків). Залежно від обраного способу скоєння злочину різнитимуться й залишені сліди (зокрема для втручань в діяльність судового експерта характерними є ідеальні сліди). Зрозуміло, що всі елементи криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта є взаємопов'язаними, що свідчить про наявність між ними певних залежностей, які дають змогу слідчому за наявності одних ознак припустити наявність інших [3, с. 424].

Через недостатній обсяг емпіричної основи або її відсутність розроблена криміналістична

характеристика втручань в діяльність судового експерта за своїм наповненням і природою є описовою. Як зазначає А. Ф. Волобуєв, якщо криміналістичні характеристики злочинів містять відомості так званої «неліченої статистики», у яких використовують поняття на кшталт «найчастіше», «найбільш імовірно», то вони є неповними криміналістичними характеристиками [4, с. 10—11]. Тому криміналістичну характеристику втручань у діяльність судового експерта можна вважати неповною.

Виокремлення типових ознак втручань у діяльність судового експерта шляхом формування відповідної криміналістичної характеристики є одним із критеріїв і водночас засадою побудови окремої криміналістичної методики. Під нею розуміють інформаційну модель, що містить систематизований опис відомостей про особи потерпілого й злочинця, типові способи та слідову картину втручань і дає змогу визначити тактичні завдання досудового розслідування й відповідні комплекси заходів для їх розв'язання.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
2. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 568 с.
3. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ, 2016. 640 с.
4. Волобуєв А. Ф., Одерій О. В., Степанюк Р. Л. та ін. Криміналістика : підручник у 2 т. Т. 2. Харків, 2018. 312 с.

Щодо експертизи потерпілого під час розслідування захоплення представника влади або працівника правоохоронних органів як заручника

Олександр Прокопенко,

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7218-8423>, e-mail: 30101986canj@ukr.net

Проаналізовано умови та оцінки необхідності призначення експертизи особистості потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 349 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: моральна шкода; експертиза особистості; психологічна експертиза; захоплення; заручник.

On forensic examination of the victim during investigation of taking a representative of authorities or an employee of law enforcement agencies as a hostage

Oleksandr Prokopenko

Conditions and necessity of appointing forensic examination of the identity of criminal offense victim, as stipulated in Article 349 of the Criminal Code of Ukraine, have been analyzed.

Keywords: moral damage; personality examination; psychological examination; capture; hostage.

Україна зараз переживає важкі часи, адже крім збройного вторгнення на її адміністративну територію відбувається ще й підвищення рівня злочинності, тому пильної уваги та ґрунтовного дослідження потребують кримінальні правопорушення проти органів державної влади та працівників правоохоронних органів. У період воєнного стану в країні актуалізувалося завдання протидії групі згаданих кримінальних правопорушень, зокрема захоплення як заручників представників влади або працівників правоохоронних органів.

Ст. 349 Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за захоплення як заручника представника влади або працівника правоохоронного органу. Шляхом скоєння цього злочину підривається авторитет органів державної та правоохоронної влади, під час захоплення та утримання заручників також може відбуватися фізичне та психологічне насилля, катування тощо, що призводить до фізичних і психічних страждань потерпілих. Останніми можуть бути представники влади, працівники правоохоронних органів та їх близькі родичі. Із метою відшкодування моральної шкоди необхідним є призначення судово-психологічної експертизи потерпілої особи.

На сьогодні в Україні існує лише одна офіційно зареєстрована методика психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди, розроблена ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», якою мають користуватися експерти під час проведення таких експертиз. Цей предметний вид судово-психологічної експертизи проводять відповідно до п. 6 ч. 2. ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 16, 23, 201, 1167, 1168, 1169, 1176 Цивільного кодексу України та інших питань щодо судового захисту цивільних прав та інтересів особи.

До компетенції судового експерта-психолога під час виконання судово-психологічної експертизи у справах про відшкодування моральної шкоди належить виявлення функціонального рівня психічної діяльності, особистісні та емоційні прояви суб'єкта, особливості їх динаміки під впливом конкретних життєвих подій. Висновки в частині психологічного дослідження щодо визначення орієнтовного (можливого) розміру компенсації моральної шкоди мають імовірний характер, остаточне рішення цього питання є прерогативою суду [1]. Згідно зі ст. 23 Цивільного кодексу України, особа в будь-якому разі

має право на компенсацію моральної шкоди. Слід зауважити, що проведення психологічної експертизи можливе лише за згодою потерпілого. Така позиція знаходить своє відображення у ч. 3 ст. 28 Конституції України, адже жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим або іншим дослідом [2].

Відшкодування моральної шкоди та визначення її розміру є значно складнішим процесом, ніж відшкодування матеріальної шкоди, адже остання — це збитки чи втрати, які зазвичай можливо підтвердити відповідними розрахунковими документами. Проте моральна шкода не є такою чіткою та матеріальною, це поняття оцінне, яке з урахуванням не лише правових знань, а й життєвого досвіду зумовлює складність у визначенні розміру завданої моральної шкоди та доказуванні розміру такої шкоди в суді [3, с. 74].

Зазначимо, що моральна шкода — це втрати немайнового характеру, але головна проблема полягає в тому, що її потрібно виразити грошовою сумою. При цьому законодавець не визначив жодних орієнтирів для її обчислення, навіть верхньої чи нижньої межі такої суми. Тому для обґрунтування суми грошової компенсації за моральну шкоду залишається використовувати висновок психологічної експертизи [4].

О. В. Крикунов зазначає, що на практиці психологічну експертизу потерпілого в позовному провадженні про компенсацію моральної шкоди проводять рідко. Це пояснюється новизною правової проблеми, становленням процесуальної форми розгляду та вирішення таких позовів. Громадяни та суб'єкти правозастосування недостатньо поінформовані про можливості психологічної експертизи щодо доказування такого виду позову. Тому потерпілі, позивачі, відповідачі, їх представники, обвинувачений та захисник не заявляють таких клопотань. Посадові особи не призначають психологічних експертиз потерпілого з власної ініціативи або ж не включають у постанову про її призначення питань, що пов'язані з емоційним реагуванням потерпілого, психологічними наслідками злочину [5, с. 47]. Тому виникає необхідність включення рекомендації щодо призначення психологічних експертиз потерпілого до методики розслідування захоплення як заручника представника влади або працівника правоохоронних органів.

Завданнями судової психологічної експертизи потерпілих, на думку Ю. М. Бойчука, є визначення індивідуально-психологічних особливостей

особистості; мотиваційної, інтелектуальної та емоційно-вольової сфери, особливостей поведінки в ситуації зазначеного правопорушення та інших психологічних факторів. Під час розв'язання цих завдань аналізують провідні індивідуально-психологічні та мотиваційно-вольові чинники потерпілої особи, визначають специфіку усвідомлення потерпілим зазначеної пропозиції як прийнятної, що є слабкою (уразливою) ланкою у структурі особистості потерпілого, які вплинули на її діяльність у юридично значимій ситуації. У результаті психологічного дослідження визначають ступінь усвідомленої діяльності потерпілого, що має (або не має) ознаки складної вольової поведінки (тобто здатність особи розуміти характер і значення вчинюваних щодо неї дій та чинити опір (уразливий чи безпорадний стан), а також правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання) [6, с. 25—26].

Орієнтовний перелік питань, які слідчий чи суд ставлять перед експертом, зазначено у п. 6.6 Наказу «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [7]. Цей перелік не є вичерпним та сталим, він може змінюватися залежно від обставин справи. Правильне формулювання питань відіграє важливу роль під час доказування та визначення моральної шкоди, тому що судовий експерт у своїх дослідженнях та відповідях не виходить за межі поставлених завдань. Правильно сформульовані питання визначають зміст і напрями дослідження, що сприяє призначенню відшкодування моральної шкоди потерпілим.

Тому необхідно розробити рекомендації щодо необхідності призначення судово-психологічної експертизи про відшкодування моральної шкоди потерпілої особи та методики розслідування захоплення як заручника представника влади або працівника правоохоронних органів.

Перелік джерел посилання

1. Психологічна експертиза / Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». URL: <https://www.hniise.gov.ua/13947-psihologchna-ekspertiza.html> (дата звернення: 02.03.2023).
2. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змін та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.03.2023).
3. Куфтирєв П. В. Проблемні питання визначення судами розміру моральної шкоди у колективних позовах. *Актуальні питання судової психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди* : зб. мат-лів Всеукр. наук.-практ. конф. (за міжнар. участю) (Харків, 03.06.2022). Харків, 2022. С. 74—77.
4. Кушнарєв С. В. Теоретичні підходи до психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди. *Актуальні питання судової психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди* : зб. мат-лів Всеукр. наук.-практ. конф. (за міжнар. участю) (Харків, 03.06.2022). Харків, 2022. С. 78—82.
5. Крикунов О. В. Психологічна експертиза потерпілого як засіб доказування цивільного позову про компенсацію моральної шкоди. *Вісник Верховного Суду України*. № 5 (27), 2001. С. 46—48. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/4536/1/Krykunov%200.pdf> (дата звернення 01.03.2023).
6. Бойчук Ю. М. Судова психологічна експертиза потерпілих від злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, в умовах воєнного стану. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції в умовах воєнного або надзвичайного стану* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 03.06.2022). Львів, 2022. С. 23—27. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4777/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84-3-6-22_11-06-2022.pdf#page=23 (дата звернення 01.03.2023).
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z070598?find=1&text=%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0#w1_1 (дата звернення 02.03.2023).